

יחס הרמב"ם לירושלמי כפי שמשקף מפירושו למשנה מסכת פאה

אחת השאלות שנותרו עדיין פתוחות בחקר משנתו ההלכתית של הרמב"ם מתייחסת למקורותיו ההלכתיים. במאמר זה נבחן את יחסו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי כמקור הלכתי, כמו גם מקור לפירוש המשנה, ונתמקד בשאלה אם שינה הרמב"ם את יחסו לירושלמי במהלך חייו. את המעקב אחר יחס הרמב"ם לירושלמי במהלך השנים נעשה על ידי השוואת פסיקותיו ופרשנויותיו בכתביו ההלכתיים המוקדמים והמאוחרים ביחס לנושאים שעלו במשנה מסכת פאה.

מקורותיו ההלכתיים של הרמב"ם

הרמב"ם עצמו ציין מהם מקורותיו, וכך כתב בראש ההקדמה לפירוש המשנה: "אני משה בן מימון הספרדי בניתיהו, ומים התלמוד משיתיהו, ומספיר התוספתא יסדתיהו, ובפוך ספרא רבצתיהו, ומזהב ספרי טחתייהו, ובדברי הגאונים סמכתייהו, וככסף הצרוף זקתייהו, ובמעבה לבי יצקתייהו".¹ הרמב"ם חזר על הדברים בהקדמה למשנה תורה (סעיף לט):²

אותן הפירושין והתשובות וההלכות שחיברו הגאונים, וראו שהם דברים מבוארים, נתקשו בימינו, ואין מבין ענייניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר התלמוד עצמו, הבבלי והירושלמי, וספרא וספרי, והתוספתות – שהן צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך.³

כאשר כותב הרמב"ם "ומים התלמוד משיתיהו", הוא מתכוון הן לתלמוד הבבלי הן לירושלמי גם יחד, מפני שבכל מקום שכתב בפירוש המשנה "ואמרו בתלמוד" אין

1. משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מהד' הרב יוסף קאפח, ירושלים תשכ"ג, עמ' א. זהו חלק מפתיחה שכתב הרמב"ם בחרוזים בעברית בתחילת ההקדמה למשנה. משום מה במהדורתו של הרב יצחק שילת, ירושלים תשנ"ב, פתיחה זו חסרה.
2. משנה תורה לרמב"ם עם פירוש יד פשוטה – הקדמה ומניין המצוות, מהד' הרב נחום אליעזר רבינוביץ, מעלה אדומים תשנ"ז, עמ' מח-מט.
3. ובאופן דומה ראה גם באיגרת לר' פינחס הדיין (אגרות הרמב"ם ב, מהד' הרב יצחק שילת, ירושלים תשמ"ז, עמ' תמג-תמד): "כל הדברים הסתם שבו [= הדברים שהרמב"ם לא כתב עליהם שזו דעתו בלשון "יראה לי"] – תלמוד ערוך הוא בפרוש בבבלי או בירושלמי או מספרא... הודעתי בתחלת החבור שפלו מתלמוד בבלי וירושלמי וספרא..."

כוונתו לאחד מהתלמודים דווקא.⁴

ברם היחס בין המקורות השונים של הרמב"ם עדיין לא התברר עד תומו. אחד ממקורותיו העיקריים הוא התלמוד הירושלמי. הרמב"ם השתמש בו תדיר, בוודאי במסכתות שאין עליהן תלמוד בבלי אך גם במסכתות שיש. רווחת הדעה, הן בעולם המחקר הן בעולם הלימוד המסורתי, שהרמב"ם נהג לעתים מזומנות לפסוק הלכה על פי הירושלמי, אף שדבריו עומדים בסתירה לדברי הבבלי באותו נושא.⁵

כיצד מבררים אם שינה הרמב"ם את יחסו לתלמוד הירושלמי?

מקובלת כיום במחקר הטענה שיחס הרמב"ם לירושלמי השתנה במהלך השנים⁶ – בתחילה (במהדורה הראשונה של פירוש המשנה) לא פסק כירושלמי, אך בהמשך שינה את גישתו ובמשנה תורה הרבה לפסוק כירושלמי גם נגד הבבלי. לדעת החוקרים פסיקה כזו מאפיינת את הרמב"ם בכתביו המאוחרים.

לענ"ד נראה שמסקנה זו בטעות יסודה.⁷ אותם חוקרים ביססו את מסקנתם על מספר הלכות המתאימות לה, אולם אם יבדקו בצורה בלתי-תלויה את מכלול פסיקותיו של הרמב"ם יגלו שרוב ההלכות אינן מתאימות למסקנות אלו: יש מקרים שבהם פסק הרמב"ם במהדורה ראשונה כירושלמי ובמהדורה שנייה שינה לדברי הבבלי; יש מקרים

4. דוגמות לכך שהרמב"ם כתב "ואמרו בתלמוד" והתכוון לתלמוד הירושלמי דווקא מצויות בפירוש המשנה לרוב. במאמר זה אנו מתרכזים במסכת פאה, ושם מופיע ביטוי זה ביחס לתלמוד הירושלמי במקומות הבאים: פ"ב מ"ג; פ"ג מ"ב; פ"ג מ"ו; פ"ה מ"ח; פ"ו מ"ב; פ"ז מ"ב. גם בשאר הש"ס הדוגמות לכך רבות, ראה כלאיים פ"ב מ"ח; שביעית פ"ה מ"ב ("וכך אמרו" = ירושלמי). הרמב"ם איננו מכנה את התלמוד הבבלי "תלמוד דידן" ואת הירושלמי כ"תלמוד של ארץ ישראל" או "מערבא", אלא מכנה את שניהם "תלמוד" סתם ואינו מבחין ביניהם.
5. שו"ת מהר"י קולון, סימן ק; ל' גינצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי א, ניו יורק תש"א, עמ' קח. י' ברודי (לפסיקת הרמב"ם על פי התלמוד הירושלמי בניגוד לתלמוד הבבלי, *Maimonidean Studies* 4, 2000, עמ' א-יא) העלה תאוריה שהרמב"ם מעדיף את הירושלמי רק במקומות שאין בבלי על אותה המסכת, והבבלי מתייחס לנושא במסגרת סוגיה במסכת אחרת. הוא מציג את הדברים דרך שתי סוגיות בלבד, ודבריו עדיין טעונים הוכחה וביסוס.
6. M. Guttman, 'The Decisions of Maimonides in His Commentary on the Mishna', *Hebrew Union College Annual*, Cincinnati 1925, pp. 230-231; א' אדלר, העקרונות השיטתיים כיסוד לחזרותיו של הרמב"ם מפירוש המשנה למשנה תורה, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ז; הנ"ל, 'יחסו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי', בתוך: ז' עמר וח' סרי (עורכים), ספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאפח זצ"ל, רמת גן תשס"א, עמ' 202-235.
7. שיטתם תואמת קו מחשבה כללי, שהרמב"ם במהלך חייו שינה את עמדתו כלפי הגאונים, התוספתא, והשקלא והטריא שבתלמוד, ראה: מ"ש הכהן פלדבלום, 'פסקיו של הרמב"ם לאור גישתו לחומר הסתמי שבבבלי', דברי האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות 46-47, תש"ם, עמ' קיא-קכ; א' כהן, 'מאיר שמחה פלדבלום: האישי ושיטתו במחקר התלמודי', אוניברסיטת בראיילן מרעיון למעש ב, תשס"ו, עמ' 49-65.

שבהם פסק כבר במהדורה הראשונה כירושלמי ונשאר בדעתו זו; ויש מקרים רבים שפסק כבבלי אף על פי שהירושלמי חולק עליו. הדרך לבדיקת יחסו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי חייבת לעבור דרך לימוד שיטתי של כתבי הרמב"ם והשוואתם למקורות. אנו התחלנו במלאכה זו בעזרת מעבר שיטתי על פירוש הרמב"ם למשנה והשוואת פרשנותו בכל משנה לדבריו בכתביו המאוחרים יותר.⁸ בימים אלה מובא לדפוס פירוש הרמב"ם למסכת פאה – מהדורה מבוארת, שיוצא לאור על ידי כותב מאמר זה. דרך העיון במשניות שבמסכת פאה בחנו בין השאר את שאלת יחס הרמב"ם לירושלמי, ותוצאות העיון מוצגות במאמר זה. בכל משנה שבה נחלקו הבבלי והירושלמי בדקנו כיצד הכריע הרמב"ם, ואם יש שינוי בדבר בין המהדורות השונות.⁹

יחס רבותיו של הרמב"ם לירושלמי

הרמב"ם, כאיש הלכה מובהק, הלך בדרכי רבותיו.¹⁰ כפתיחה לדיון יש לראות כיצד ראו אבותיו את הירושלמי ואת היחס בינו לבין הבבלי. לדעת רבותיו של הרמב"ם יש לסמוך על הירושלמי במקום שאיננו חולק על הבבלי. במקרה של מחלוקת ביניהם, יש להעדיף את הבבלי ולא הירושלמי. כך כתב הר"י מיגאש בתשובה:

... שאין לנו לדחות מהירושלמי אלא דבר שבא הפכו בבבלי. אבל דבר שלא בא הפכו בבבלי אין לנו לדחותו, אבל נסמוך עליו ונדון בו.¹¹

8. ד' פיקסלר, מסכת עבודה זרה עם פירוש הרמב"ם – מהדורה מבוארת, ירושלים תשס"ב; הנ"ל, מסכת ברכות עם פירוש הרמב"ם – מהדורה מבוארת, ירושלים תשס"ד; הנ"ל, מסכת פאה עם פירוש הרמב"ם – מהדורה מבוארת (בדפוס).
9. יצוין כי מסקנתנו נתמכת במלואה גם במשנה בברכות ובעבודה זרה, מסכתות שיש עליהן גם תלמוד בבלי וגם תלמוד ירושלמי, ראה בנספח למסכת ברכות עם פירוש הרמב"ם (לעיל, הערה 8), עמ' תנו.
10. ברוב המוחלט של המקרים פסק הרמב"ם כרבותיו (ר' מימון אביו, הר"י מיגאש – רבו של ר' מימון, הרי"ף – רבו של הר"י מיגאש, והר"ח). כאשר חלק עליהם, כתב זאת בצורה מפורשת וראה צורך להסביר מדוע הוא חולק. ראה בפירוש המשנה למסכת שבועות פ"ו מ"ז; עדיות פ"א מ"ג; שם פ"ד מ"ז; חולין פ"א מ"ב; בכורות פ"ח מ"ח; כלים פ"ג מ"ד; שם פכ"ד מ"י. המבקש להסביר את דברי הרמב"ם בצורה שונה מדברי רבותיו ידו על התחונה, ועליו להביא ראיה חזקה שכך הם הדברים. בעניין זה ראה מאמרי, 'לשון תקיפה בפירוש המשנה לרמב"ם – לשונו של הרמב"ם בפסיקת הלכה במקומות מסופקים, ולשאלת יחוס הפירוש לתלמוד מסכת ראש השנה לרמב"ם', סיני קלה-קלו, תשס"ה, עמ' קנא-קצח. כבר הרמב"ם בעצמו התייחס למספר המקומות שבהם חלק על הרי"ף בתשובה ששלח לר' נהוראי בר' הלל הדיין (אגרות הרמב"ם [לעיל, הערה 3], עמ' תרנב-תרנג): "אמנם מה שזכרתם על רבנו יצחק ז"ל [הרי"ף]... אנחנו חלקנו עליו בקצת מקומות, כמו ל' מקום או יותר".
11. שו"ת הר"י מיגאש סימן פא, מהד' שמחה חסידה, ירושלים תשנ"א, עמ' עג. על גישת הרי"ף והר"י מיגאש לתלמוד הירושלמי ראה: א' הכהן, 'התלמוד הירושלמי בתורת חכמי ספרד הראשונים',

כך היא גם דעת הרי"ף:

...דכיון דסוגיין דגמרא דילן להתירא, לא איכפת לן במאי דאסרי בגמרא דבני מערבא, דעל גמרא דילן סמכינן דבתרא הוא, ואינהו הוי בקיאי בגמ' דבני מערבא טפי מינן, ואי לאו דקים להו דהאי מימרא דבני מערבא לאו דסמכא הוא, לא קא שרו ליה אינהו.¹²

כך הייתה גם דעת הגאונים, ראה דברי רב האי גאון:

ומלתא דפסיקא בתלמוד דילנא, לא סמכינן בה על תלמודא דבני ארץ ישראל, הואיל ושנים רבות איפסיקא הוראה מתמן בשמאדא... אנן על מסקאני דהכא סמכינן. אבל מילתא דלית עלה פלוגתא בתלמוד דילנא, חזיננא מה דאיתמר התם, אינמי לגלויי טעמא דמילתא.¹³

וכבר מצאנו כי הרמב"ם עצמו בתשובה כתב כדברי רבותיו והגאונים: "הך דאמרינן בירושלמי... יראה לי שראוי לסמוך על זה, שהרי לא חלק על דברי הבבלי אלא פירש הדבר".¹⁴ אם כן, ניתן לסמוך על הירושלמי במקום שאין בבלי או במקום שבא לפרש את הבבלי.

פסיקת הרמב"ם כירושלמי כבר במהדורה הראשונה של הפירוש

אחת מטענות החוקרים לביסוס השערתם שבתחילה לא ראה הרמב"ם את הירושלמי כמקור הלכתי מוסמך, היא שלדבריהם "לא נמצא עדיין במהדור"ק של פיהמ"ש¹⁵ – ולו מקום אחד – מקרה שהרמב"ם הסתמך בו על הירושלמי ככלי להכריע במחלוקות בין התנאים, לרבות במסכתות שאין חומר בבלי מקביל בנמצא. וכל שכן שלא מוצאים בשלב הזה שהרמב"ם יעדיף שיטה ירושלמית על פני שיטה בבלית".¹⁶ כנגד טענה זו נזכיר קודם כול את הספר הלכות הירושלמי,¹⁷ שבו החל הרמב"ם

שנתון המשפט העברי יח-יט, תשנ"ב-תשנ"ד, עמ' 113-176.

12. עירובין לה ע"ב בדפי הרי"ף.

13. ש' אסף (מהדיר), תשובות הגאונים מתוך הגניזה, ירושלים תרפ"ט, עמ' 125-126.

14. שו"ת הרמב"ם סימן רצט, מהד' בלאו, ירושלים תשמ"ו, כרך ב, עמ' 558.

15. עיון בעדויות השונות למסירת הטקסט של פירוש המשנה מראה, שלמעשה הרמב"ם מעולם לא סיים את פירושו אלא הוסיף וגרע, תיקן ושינה עד סוף ימיו. מאחר שהמקור עצמו השתנה מיום ליום, אף ההעתקות שנעשו ממנו אינן אחידות. כל העתקה או ציטוט משקפים את מצב הנוסח בשלב מסוים, ושונים מהעתקות או ציטוטים שנעשו לפני כן או אחר כך. כל שלב כזה נקרא 'מהדורה', ומכאן מקור הביטוי "מהדורה קמא" (= מה"ק) ו"מהדורה בתרא" (= מה"ב). אין מדובר במהדורות ממש אלא בביטוי לשוני גרדא. עוד על נושא המהדורות ראה במבוא של הר"י קאפח לפירוש המשנה (לעיל, הערה 1), עמ' 16; 'שילת, תיקון משנה – פירוש הרמב"ם לעבודה זרה והוריות, ירושלים תשס"ב, עמ' יד-כב.

16. אדלר בספר הזיכרון לרב קאפח (לעיל, הערה 6), עמ' 213.

17. שרידיו של הספר פורסמו על ידי הרב פרופ' שאול ליברמן, ניו יורק תש"ח.

לכתוב ספר פסקים לירושלמי על דרך שעשה הרי"ף לבבלי.¹⁸ חיבור זה נכתב בצעירותו של הרמב"ם עוד קודם לפירוש המשנה,¹⁹ ומעיד על מעמדו החשוב של הירושלמי כבר בשלב מוקדם זה של חיי הרמב"ם.²⁰ מעבר לכך, להלן נדגים מתוך מסכת פאה בלבד כיצד הרמב"ם במספר מקומות במהדורה הראשונה פוסק הלכה על פי הירושלמי או מעדיף אותו על פני הבבלי, ואם כן הטענה שאין "ולו מקום אחד" כזה כלל אינה נכונה.

פ"א מ"א

בפירושו למשנה זו כתב הרמב"ם: "ואמרו נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה". נוסח זה בדיוק מופיע בירושלמי פאה פ"א, טו ע"ב: "בממונו – יש לו שיעור. ואתייה כיי דמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יהודה בן חנינא, נמנו באושא שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצות". ואילו בבבלי בכמה מקומות מופיע רעיון דומה בניסוח אחר: "א"ר אילעא – באושא התקינו, המבזבז אל יבזבז יותר מחומש. תניא נמי הכי – המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות".²¹ למעשה אין כל מחלוקת בין הבבלי והירושלמי בעניין זה, אלא שהירושלמי נוקט לשון חיוב והבבלי לשון שלילה. אנו רואים כי הרמב"ם העדיף את לשון הירושלמי על לשונו של הבבלי, והרי לנו דוגמה לכך, שכבר במהדורה הראשונה של הפירוש העדיף הרמב"ם את הירושלמי על פני הבבלי.

פ"א מ"ו

במשנה כתוב:²² "לעולם הוא... נוטל מן הגוֹרֵן וזורע ופטור מן המעשרות עד שְׂיִמְרָח –

18. "ההלכות אשר עשינו אותן מהירושלמי על דרך מה שעשה הרב אלו ההלכות מהבבלי" (שו"ת הרמב"ם סימן רנא [לעיל, הערה 14, עמ' 459]; אגרות הרמב"ם [לעיל, הערה 3], עמ' תרנב-תרנג).

19. שהרי הוא כבר נזכר בפירוש המשנה לתמיד פ"ה מ"א: "ולא נתבאר בבבלי מה היא תרעומת המינים, אבל נתבאר בתחלת ברכות ירושלמי, ואמרו: 'בדין היה שיהו קוראין עשרת הדברות בכל יום, ומפני מה אין קוראין אותן? מפני טינת המינים, שלא יהיו אומרין אלו לבדן נתנו לו למשה בסיני'. וכבר קבענו לשון זה בהלכות הירושלמי שחברנו".

20. אמנם יש שצמצמו את חשיבות החיבור מפאת ההיקף המצומצם מאוד שהתגלה ממנו עד היום ולאור העובדה שחיבור זה לא פורסם על ידי הרמב"ם מעולם. ראה: א' הכהן, 'מתלמוד ירושלמי ל"הלכות ירושלמי": עיון מחודש בכתבי הרמב"ם ונוסחם', שנתון המשפט העברי כג, תשס"ה, עמ' 23-1 (ובהפניותיו שם). אך עדיין יש כאן חיזוק לעובדה שהרמב"ם החשיב את הירושלמי מגיל צעיר.

21. כתובות נ ע"א; סו ע"ב; ערכין כח ע"א.

22. ציטוטי המשנה במאמר זה הם על פי נוסח המשנה שבפירוש הרמב"ם למשנה מסכת פאה – מהדורה מבוארת (לעיל, הערה 8). הרמב"ם ניקד חלק מהמילים שבמשנה, ואנו העתקנו ניקוד זה. על הניקוד בפירוש המשנה לרמב"ם ראה מה שכתבנו בנספח למסכת ברכות – מהדורה מבוארת (לעיל, הערה 8), עמ' תמח-תנ.

דברי ר' עקיבה". בפירושו שם פסק הרמב"ם הלכה כנגד רבי עקיבא. נראה שהמקור לפסק זה הוא בירושלמי על משנה זו (טז ע"ג): "ואתיא דרבי עקיבא בחנויות בני חנון. דתנא, למה חרבו חנות בני חנון שלש שנים עד שלא חרב בית המקדש? שהיו מוציאים את הפירות מכלל המעשרות. דהוויין דרשין 'עשר תעשר' – פרט ללוקח; 'ואכלת' – פרט למוכר". הירושלמי משווה את דברי רבי עקיבא לאנשי בית חנון שנהגו שלא כהלכה ופטרם ממעשרות כל דבר שהמגדל לא ייעד אותו לאכילה, ואם כן דברי רבי עקיבא הם שלא כהלכה.

פ"ב מ"א

בביאור מילת 'שלולית' מצאנו מחלוקת בבבלי בבא קמא סא ע"א בין שמואל ור' יוחנן, והבבלי לא הכריע בין הדעות. בפירוש המשנה הרמב"ם הכריע כר' יוחנן, ונראה שעשה כן מפני שהירושלמי (פאה פ"ב, טז ע"ד), סתם כדבריו.²³

פ"ב מ"ב

במשנה כתוב: "אמת המים שאינה יכולה להקצר כאמת, ר' יהודה אומר – מפסקת". בפירושו שם פסק הרמב"ם הלכה כר' יהודה. נראה שפסק זה הוא על פי דברי הירושלמי שם (יז ע"א): "הוון בעי מימר ולא פליגיין", כלומר שר' יהודה מפרש את דברי תנא קמא לגבי שלולית, ואם כן הלכה כמותו.²⁴

פ"ג מ"ז

במשנה כתוב:

ר' אליעזר אומר: קרקע בית רובע חייבת בפאה; ר' יהושע אומר: העושה סאתים; ר' טרפון אומר: ששה על ששה טפחים; ר' יהושע בן בתירה אומר: כדי לקצור

23. אמנם ייתכן שאף ללא הירושלמי היה הרמב"ם מכריע כר' יוחנן על פי מסורות כללי הפסיקה שבידיו, אך אנו יודעים שפרט לכלל שהלכה כבית הלל וש"יחיד ורבים הלכה כרבים" (המובאים בסוף ההקדמה לפירוש המשנה), הרמב"ם אינו עושה שימוש בכללי ההלכה, ופוסק הלכה בכל מקום על פי העניין. מסיבה זו עדיף לנמק פסיקה על פי מקורות מאשר על פי כללים. נראה כי במשנת הרמב"ם הכללים נבנים מהפרטים ולא להפך. דוגמה מובהקת לקביעה זו הוא הכלל שכל מצוות עשה שהזמן גרמן נשים פטורות, ראה: פירוש הרמב"ם למשנה, קדושין פ"א מ"ז; ובמאמרי, 'פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן במשנת הרמב"ם', סיני קלא, תשס"ג, עמ' מא-נג; וכן במאמרי, 'סדר הקדימה בברכות פירות שבעת המינים', סיני קלג, תשס"ד, עמ' רכה-רלז.

24. נראה כי יש חולק על ר' יהודה. בתורת כוהנים קדושים פרק ב ב, מהד' ווייס עמ' פז: "אמת המים הקבועה – הרי זו מפסקת; רבי יהודה אומר, אם אינה יכולה ליקצר כאחת – הרי זו מפסקת". על פי תורת כוהנים לדעת תנא קמא אמת מים קבועה מחלקת את השדה לשניים אפילו כשהיא צרה. נראה כי זו הסיבה שהרמב"ם הדגיש כי הלכה כר' יהודה על פי הירושלמי.

25. לפי הדפוסים הרגילים של המשנה זו היא משנה ו.

ולשנות, והלכה כדבריו; ר' עקיבא אומר: קרקע כל שהוא חייבת בפאה, ובכפופים, ולכתוב עליו פרוזבול, ולקנות עמו נכסים שאין להם אחריות בכסף ובשטר ובחזקה.

כאן אף שהמשנה פסקה הלכה כר' יהושע בן בתירה, הרמב"ם בפירושו פסק כר' עקיבא. נראה שמקורו בירושלמי כאן (יז ע"ד): "ר' מנא בעי, וליתנן אמר קמה כל שהיא חייבת בפיאה [= מדוע המשנה נוקטת לשון "קרקע כל שהיא", הרי גם ללא קרקע כלל חייבים]? אלא בגין דתנא ביכורים, תנא קרקע", כלומר באמת אין צורך בקרקע כלל על מנת להתחייב בפאה. כך העלה הירושלמי למסקנה, ונראה שזהו המקור לפסיקת הרמב"ם בפירוש המשנה כר' עקיבא, שכן אם הגמרא מפרשת אחת מהדעות מסתבר שההלכה כדעה זו.

אמנם דברי ר' עקיבא ביחס לקניינים ולפרוזבול מוזכרים גם בבבלי, אך ההתייחסות לדין פאה מופיעה רק בירושלמי, והרמב"ם פסק כירושלמי כבר במהדורה הראשונה של חיבורו.

מדוגמות אלו אנו רואים שלא נכונה הטענה שבמהדורה הראשונה של פירוש המשנה לא פסק הרמב"ם כירושלמי.

מקרים שבהם הרמב"ם פסק במהדורה הראשונה כירושלמי ובמהדורה האחרונה כבבלי

החוקרים הוכיחו את טענתם בדבר שינוי יחס הרמב"ם לירושלמי על פי מקרים שבהם לכאורה במהדורה הראשונה פסק הרמב"ם כבבלי, ואחר כך העדיף באותה הסוגיה את הירושלמי. ברם, אותם חוקרים לא חיפשו כלל מקרים הפוכים, שבהם במהדורה הראשונה, הרמב"ם פסק או ביאר כירושלמי, ובמהדורה השנייה העדיף את פסיקת הבבלי.²⁶ דוגמות כאלו מצויות לרוב בפירוש המשנה, ובשורות הבאות נדגים זאת מכמה מקומות בפירוש המשנה לפאה.

פ"ד מ"ט

דין המשנה מבוסס על דעת ר' מאיר, שאין קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מתרומות ומעשרות. הרמב"ם בתשובה²⁷ מבאר, שדעתו בסוגיה זו נשתנתה במהלך השנים.²⁸

26. במסכת פאה יש גם מקרה אחד שבו הרמב"ם במהדורה הראשונה הסביר על פי הירושלמי אך במשנה תורה הסביר על פי מדרשי ההלכה. בפירוש המשנה פ"א מ"ד למד הרמב"ם את הפטור של תאנים מפאה מהירושלמי שם (טז ע"ג), אך במשנה תורה הלכות מתנות עניים פ"ב ה"ב פסק על פי התורה כוהנים קדושים פרק א ז, מהד' ווייס עמ' פז. להרחבה ראה מסכת פאה, מהדורה מבוארת (לעיל, הערה 8), עמ' מב-מד.

27. שו"ת הרמב"ם סימן קכט (לעיל, הערה 14, כרך א, עמ' 235-237).

28. ראה גם מאמרנו 'קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מן המעשרות – עיון בחזרותיו של הרמב"ם והנפקא מינה להיתר מכירה בזמן הזה', סיני קלט, תשס"ז, עמ' עג-צב.

בתחילה סבר שאין הלכה כר' מאיר אלא כר' שמעון, שיש קניין בארץ ישראל לגוי להפקיע מתרומות ומעשרות, כפי שעולה מכמה מקומות בירושלמי (דמאי פ"ה, כד ע"ד; גיטין פ"ד, מו ע"ב), וכך כתב במהדורה הראשונה של פירושו למשנתנו. מאוחר יותר שינה את דעתו ופסק כר' מאיר, על פי סוגיית הבבלי בכורות יא ע"ב, ותיקן את פירושו למשנה בהתאם.

הרי לנו דוגמה הפוכה מטענת החוקרים: במהדורה הראשונה פסק הרמב"ם כירושלמי, ובמהדורה האחרונה שינה לדעת הבבלי.

פ"ה מ"ד

לדעת חכמים, אדם שהיה עובר ממקום למקום ונזקק לכסף, רשאי ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, ואינו צריך להחזירם כשחוזר לביתו. בפירוש המשנה כתב הרמב"ם, שמכל מקום מידת חסידות היא שישלם את שלקח כשישוב לביתו, ונראה שכתב כך על פי הירושלמי שם (יט ע"א – "למידת הדין נצרכה"). ואילו במשנה תורה הלכות מתנות עניים פ"ט ה"ט²⁹ פסק הרמב"ם שאינו חייב לשלם כלל, כפי שעולה מהבבלי בחולין קל ע"ב. האחרונים על הסוגיה ציינו,³⁰ שבפירוש המשנה הלך הרמב"ם אחרי הירושלמי ובמשנה תורה הלך אחרי הבבלי.

פ"ח מ"ג

לדברי המשנה, אין עני נאמן לומר שקיבל קמח או פת בתורת לקט, שכחה ופאה. הרמב"ם בפירושו מוסיף, שהעני נאמן לומר שקיבל חיטים וטחנן ואפאן בעצמו, ומקור הדברים בירושלמי על אתר (כ ע"ד). ברם, במשנה תורה הלכות מעשרות פ"ב הי"ג לא הזכיר הרמב"ם שהעני נאמן לומר כך, וכמה ממפרשיו (ר' משה פרובינצאלו, מהר"י קורקוס ועוד) הבינו שחזר בו ולא פסק את הירושלמי להלכה. כמו כן, בהמשך המשנה נאמר שעני אינו נאמן לומר שקיבל זיתים ועשאים שמן, והרמב"ם בפירושו מבאר מדוע יש חילוק בין חיטה וזיתים בעניין זה: בחיטה ניתן לטחון כמות מועטת, ובזיתים אי אפשר. הסבר זה אינו מופיע במשנה תורה, ומכאן שהרמב"ם במשנה תורה סבר שאין לחלק בין חיטה לזיתים, וגם בחיטה אין עני נאמן לומר שטחן בעצמו. כך נראה גם מדברי הרמב"ם במשנה תורה שם הי"ד, שאין עני נאמן לומר שקיבל ירק ובישלו בעצמו, אלא אם כן מדובר בכמות מועטת, שאז יש לו מיגו, שיכול לטעון שקיבל את הירק מבושל, שכן דרך בעלי בתים ליתן מעט מקדרתם לעני. משמע שכאשר אין מציאות שבעל הבית נותן מוצר מוגמר (כמו במקרה של חיטה וקמח), אין העני נאמן לומר שקיבל מתנות עניים ועיבד אותן בעצמו, בניגוד לדברי הירושלמי והרמב"ם בפירוש המשנה.

29. כל הציטוטים וההפניות למשנה תורה – ספר זרעים במאמר זה הם על פי מהדורת הרב יצחק שילת, רמב"ם מדויק, מעלה אדומים תשס"ד.

30. ראה לדוגמה: הרב ש"ח קניבסקי, שערי אמונה, מסכת פאה, בני ברק תש"ס, עמ' רצח.

הרי לנו מקרה נוסף הסותר את הטענה שבמשנה תורה העדיף הרמב"ם את הירושלמי: כאן הלך הרמב"ם במהדורה הראשונה אחרי הירושלמי, ובמשנה תורה חזר בו לפסוק כנגד הירושלמי.

עד כאן הבאנו רק כמה דוגמות ממסכת פאה. במקום אחר³¹ ציינו לדוגמה נוספת ממסכת ברכות, שבהן הרמב"ם פסק כירושלמי במהדורה ראשונה אך במשנה תורה נקט כבבלי.³²

מקצת המקרים שבהם נשאר כדעת הבבלי גם במהדורה אחרונה

כדי להוכיח שינוי בגישה, אין די במציאת כמה מקרים המעידים על שינוי כזה, אלא יש לבדוק את התמונה הכללית ולשלול את האפשרות שמקרים אלו הם חריגים לא מאפיינים. במקרה שלנו – גם אם בכמה מקרים הרמב"ם הלך בתחילה אחרי הבבלי ואחר כך העדיף את הירושלמי, ניתן להראות כי ברוב הסוגיות במשנה תורה שבהן חלוקים הבבלי והירושלמי הרמב"ם פסק כבבלי גם במהדורה האחרונה, ממש כדרך רבותיו (לעיל, ליד הערה 10), וכפי שעשה במהדורה הראשונה, כך שהמקרים שבהם העדיף את הירושלמי אין בהם כדי ללמד על הכלל. להלן מקצת המקרים הללו כפי שהתבררו בפירוש הרמב"ם למסכת פאה.

פ"ב מ"א³³

המשנה דנה בתנאים שבהם שדה אחד הופך לשני שדות לעניין חיוב פאה. המשנה אמרה: "הקוצר לַשַּׁחַת – מפסיק דברי ר' מאיר. וחכמים אומ' [רים] אינו מְפַסֵּק אלא אם כן תַּרְשָׁ." מדוע הקוצר לשחת גורם להפרדה לשני שדות?

בסוגיה זו נחלקו הבבלי והירושלמי. שניהם השוו את דברי ר' מאיר לדברי המשנה במנחות (פ"י מ"ח), אלא שהשוואה זו הביאה אותם למסקנות הפוכות בדיוק.

על פי הירושלמי בפאה פ"ב ה"א (טז ע"ד - יז ע"א) קצירה מפסיקה מפני שהיא חייבת בפאה, ואם כן המחלוקת במשנה בפאה היא אחרי הבאת שלישי. קודם הבאת שלישי מה שנקצר פטור מפאה, וגם לשיטת ר' מאיר חייב לחרוש.

31. עיין: מסכת ברכות – מהדורה מבוארת (לעיל, הערה 8), עמ' רצט-ש.

32. בדברינו שם (הערה קודמת, עמ' תנז ובהפניות הנזכרות שם) דחינו גם את הטענה, שהרמב"ם במהדורה הראשונה הלך בעקבות הגאונים, ואילו במהדורה השנייה ובמשנה תורה נקט עמדה עצמאית וחלק עליהם. לחיזוק טענה זו ניתן לציין את המשנה בפאה פ"א מ"ד. בפירוש המשנה שם נקט בדרך מקורית ואסף דרשות רבות עבור כל אחד מפרטי הדינים, ואילו במשנה תורה הלך בשיטת הגאונים (במקרה זה בה"ג) ופסק את דבריו ולא את חידושו בפירוש המשנה. למקרה דומה עיין פאה פ"ד מ"ה ביחס להסבר המילה 'אבעיות'. במקביל, ישנם מקרים שבהם כבר במהדורה הראשונה הציג הרמב"ם דעה עצמאית כנגד הגאונים, ראה בפירוש המשנה פאה פ"ב מ"א בביאור המילה 'שולית' ובפ"ג מ"ב בביאור המילה 'מנמר'.

33. העדפת הבבלי בסוגיה זו באה לידי ביטוי גם במשנה פאה פ"ג מ"ב.

הירושלמי בסוגיה זו תואם את שיטת הירושלמי במקומות אחרים שבזמן שהתלמוד מתלבט אם יש לתת פאה אחת מהכול, או פאה לכל חלק בנפרד, הדיון הוא בשאלה אם מדובר במין אחד או במינים שונים. במקרה שלנו הירושלמי מסביר שקצירה מפסיקה רק אם הדבר הנקצר היה חייב בפאה ולמעשה הפך את השדה לשדה שבו גידולים שונים, שכל אחד עומד בפני עצמו. וכן גם הדיון על המשנה בפאה ג, ב שהירושלמי (יו ע"ג) הסביר שההתלבטות אם נותן פאה אחת מפני שיבש ולח נחשבים אותו המין, או נותן פאה מכל סוג מפני שלח ויבש הם שני מינים שונים.

ברם בבבלי מנחות ע"ב - עב ע"א למדנו סוגיה זו בצורה שונה מהירושלמי. לדעת ר' מאיר קצירה לשחת מפסיקה מפני שאינה חייבת בפאה בין קציר לאדם ובין קציר לבהמה. המחלוקת במשנה פאה היא קודם הבאת שלישי ולכן גם לדעת ר' מאיר חייב לחרוש על מנת שיפסיק בין השדות.

יש כאן אפוא מחלוקת קוטבית בין התלמודים: לדעת הבבלי, דווקא קצירה שאינה חשובה מחלקת את השדה לשניים, ולכן המשנה עוסקת רק בתבואה שלא הביאה שלישי, אבל בתבואה שהביאה שלישי מודה רבי מאיר לחכמים. ואילו לדעת הירושלמי, דווקא קצירה חשובה מחלקת את השדה לשניים, לכן המשנה עוסקת דווקא בתבואה שהביאה שלישי, אבל בתבואה שלא הביאה שלישי מודה רבי מאיר לחכמים.

כעת נעניין בפסק הרמב"ם בסוגיה זו ונבחן כיצד הכריע במחלוקת הבבלי והירושלמי. הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פ"ג ה"ד פסק כך: "קצר באמצעה, אפלו קודם שתביא שלישי, וחרש מקום שקצר – הרי זה נפסקת לשתי שדות". והוסיף את מילת 'אפ(י)לו' לומר לך שפשוט שאם קצר אחרי שהביאה שלישי חייב לחרוש על מנת להפסיק, ובוודאי אם עשה כן קודם להבאת שלישי (ראה כסף משנה ורדב"ז על הלכה זו). מילת 'אפילו' באה להדגיש שגם אם קצר קודם הבאת שלישי – חייב לחרוש את מקום הקצירה. לכאורה מדברים אלו נראה כי הרמב"ם הסביר שהקצירה מפסיקה משום שהשטח שנקצר אינו חייב בפאה, אך למרות זאת חייב לחרוש אם קצר קודם להבאת שלישי.

למעשה הרמב"ם הכריע בבבלי, מפני שפסק כדבר מוסכם על כל הדעות שלאחר הבאת שלישי חייב לחרוש, ואילו קודם להבאת שלישי נחלקו ר' מאיר וחכמים, והרמב"ם פסק כחכמים ועל כן נקט לשון 'אפילו'. כמו כן בפירושו המשנה כבר במהדורה ראשונה פסק שאין הלכה כר' מאיר, ולא הגביל זאת אם קצר קודם הבאת שלישי או אחרי, הרי שתמיד חייב גם לחרוש, כפרשנות הבבלי.

אם כן יש לנו דוגמה שבה אנו רואים כי גם במהדורה ראשונה, וגם במהדורה אחרונה של פירושו המשנה ובמשנה תורה הרמב"ם הלך בדרך הבבלי נגד הירושלמי, ואפילו במקום שהירושלמי הוא בסוגיה והבבלי במקום אחר (השווה לעיל הערה 5).

פ"ג מ"ן³⁴

המשנה עוסקת באדם שמכר אילנות משדהו. לדברי ר' יהודה, אם המוכר שייר לעצמו מקצת מן האילנות, עליו להפריש פאה על השדה כולו, כולל האילנות שמכר. הרמב"ם בפירושו המשנה שם מצמצם את דברי ר' יהודה: "והביאור הזה שביאר ר' יהודה בתנאי שיתחיל בעל הקרקע לקצור ואז יתחייב בפאה אם מכר ושייר...". לדבריו, המוכר חייב בפאה על כל השדה רק אם התחיל לקצור קודם המכירה. דברי הרמב"ם מבוססים על דבריו של רב חסדא בבבלי חולין קלח ע"א, ועומדים בניגוד למסקנת הירושלמי על אתר (יז ע"ג):

עד כדון כשהתחיל לקצור, ואפילו לא התחיל לקצור [האם דברי ר' יהודה שבעל השדה נותן פאה על הכול הם דווקא כשהתחיל לקצור או גם אם לא התחיל לקצור]? נשמענה מן הדא, לקח גז צאנו של חבירו: אם שייר המוכר – המוכר חייב; ואם לאו – הלוקח חייב. רבי ירמיה בשם רבי יוחנן, דרבי יהודה היא – שנייא היא תמן בין שהתחיל לגזוז בין שלא התחיל לגזוז? וכא לא שנייא בין שהתחיל לקצור בין שלא התחיל לקצור [כשם שאין לחלק כך לגבי ראשית הגז, גם בעניין פאה אין לחלק בין שהתחיל לקצור לבין שלא התחיל לקצור].

על פי הירושלמי, גם אם בעל השדה לא התחיל לקצור, אם שייר ולא מכר כל האילנות – נותן פאה על כולם. מצאנו אפוא מקרה נוסף שבו הרמב"ם מקבל את דעת הבבלי ולא את הירושלמי גם במהדורה אחרונה, גם כאשר הירושלמי הוא על המשנה והבבלי במקום אחר.

פ"ה מ"ז

משנה זו עוסקת ביחס שבין שכחת הפועלים שעובדים בפועל בשדה לבין שכחת בעל השדה. המשנה נפסקה בהלכות מתנות עניים:

העומר ששכחוהו פועלים ולא שכחו בעל השדה, שכחו בעל השדה ולא שכחוהו פועלים, שכחוהו אלו ואלו והיו שם אחרים עובדין וראו אותו בשעה ששכחוהו – אינו שכחה; עד שישכחוהו כל אדם... היה בעל השדה בעיר ואמר, יודע אני שהפועלים שכחין עומר בשדה שבמקום פלוני – שכחוהו, הרי זה שכחה; ואם היה בשדה ואמר כן ושכחוהו – אינו שכחה; שהשכוח מעיקרו בשדה הוא השכחה, אבל בעיר אפילו זכור ולבסוף שכוח, הרי זה שכחה – שנאמר 'ושכחת עומר בשדה' (דברים כ"ד, יט) – לא בעיר (פ"ה הל' א-ב).

פסק הרמב"ם מבוסס על מספר מקורות: משנה, תוספתא, ספרי ולבסוף התלמוד הבבלי. הדין האחרון שצוטט לעיל מבוסס על בבלי בבא מציעא יא ע"א, ועוסק במקרה שבעל השדה לא שכח את העומר אך אינו נמצא בפועל בשדה. ביחס למקרה זה מצאנו

34. לפי הדפוסים המצויים של המשנה זו היא משנה ה.

שהירושלמי חלק על הבבלי בשתי נקודות. בירושלמי פאה פ"ה, יט ע"א פסקו: "היה עומד בעיר ואומר: 'יודע אני שהפועלין שכיחין עומרין שבמקום פלוני', ושכחוהו – אינו שכחה. היה עומד בשדה ואמר: 'יודע אני שהפועלין שכיחין עומרין שבמקום פלוני' – הרי זו שכחה"; ואילו בבבלי בבא מציעא יא ע"א קבעה הגמרא בדיוק להפך, וכך כאמור הכריע הרמב"ם:

תניא – היה עומד בעיר ואומר: 'יודע אני שעומר שיש לי בשדה פועלים שכחוהו, לא היא שכחה – יכול לא היא שכחה? תלמוד לומר: 'ושכחת עמר בשדה' – בשדה ושכחת, ולא בעיר... הכי קאמר: בשדה, שכוח מעיקרו – הוי שכחה, זכור ולבסוף שכוח – אין שכחה.

גם בעניין טעם הדין יש הבדל בין הבבלי והירושלמי: לדעת הירושלמי הלכה זו מבוססת על כך שחצרו של אדם קונה לו. לכן קבע הירושלמי שם: "רבי זעירא בשם שמואל – אף לעניין מציאה". ואילו לפי הבבלי דין זה מבוסס על לימוד מהפסוקים ששכחה שייכת רק בשדה ולא בעיר, וכך הסביר הרמב"ם.³⁵

הרי לנו מקרה נוסף שהרמב"ם העדיף את הבבלי גם במהדורה האחרונה, אף על פי שהירושלמי חולק.

ניתן להוסיף עוד דוגמות רבות, אך העיקרון ברור – גם במהדורה אחרונה העדיף הרמב"ם ברוב המקרים את התלמוד הבבלי. הרי שנמצאנו למדים שברוב המוחלט של המקרים הרמב"ם העדיף את הבבלי, ורק במקרים בודדים פסק כירושלמי מסיבות מקומיות בלבד.

כיצד קובעים שהרמב"ם שינה את דעתו בעקבות הירושלמי

אחרי שדחינו את כל טענות החוקרים בעניין יחס שונה של הרמב"ם לירושלמי במהלך חייו, יש לעיין במקרים ובדוגמות שהביאו לביסוס שיטתם. נגלה, כי קשה מאוד ואולי בלתי אפשרי לקבוע מה גרם לרמב"ם לשנות את דעתו במקרים אלו, וודאי שלא ניתן לקבוע בפסקנות שעשה כן משום שחזר לסבור כירושלמי כנגד הבבלי.

1. ראייה אחת הביאו החוקרים מהמשנה במעשרות פ"ה מ"ה:

הלוקח שדה ירק בסוריה – עד שלא באו לעונת המעשרות, חייב; משבאו לעונת המעשרות, פטור... רבי יהודה אומר, אף ישכור פועלים ללקט. אמר רבן שמעון בן גמליאל, במה דברים אמורים, בזמן שקנה קרקע; אבל בזמן שלא קנה קרקע – אף עד שלא באו לעונת המעשרות, פטור.

35. על המחלוקת בין הבבלי והירושלמי והשיטות השונות בהסבר הגמרות עיין בתוספתא כפשוטה על פאה, עמ' 158-161.

במהדורה הראשונה של פירוש המשנה שם פסק הרמב"ם שהלכה כסתם משנה, ואילו במהדורה האחרונה כתב שהלכה כרבן שמעון בן גמליאל. וטענו החוקרים³⁶ ששינוי פסק ההלכה נובע מכך שפסק כירושלמי שם (נא ע"ד), ששייך את דעת רשב"ג לדעת אביו, ומכיוון שהלכה כאביו כנגד ר' אלעזר, הלכה גם כרשב"ג. ברם, דברים אלו אינם נכונים. פסק ההלכה כרבן גמליאל נקבע על פי דברי המשנה, ולא על פי הירושלמי. הירושלמי שייך את דעת הבן לשיטת אביו, ושיוך זה לא מנע מהרמב"ם לקבוע הלכה כסתם משנה במהדורה הראשונה. הרמב"ם בתשובה³⁷ הזכיר את המחלוקת ותלה את פסק ההלכה כרשב"ג בכך שההלכה כרבן גמליאל, אך לדבריו לא הירושלמי הוא שפסק כך, אלא המשנה: "וכבר נתבאר שההלכה כאביו, כמו שאמרה המשנה נהגו כרבן גמליאל".

2. הוא הדין בנוגע לראיה שמביאים החוקרים³⁸ מהמשנה בברכות פ"א מ"ה.³⁹ במשנה שם מצאנו מחלוקת: "מאמתי קורין את שמע בשחרים?... עד הנץ החמה. רבי יהושע אומר עד שלש שעות". במחלוקת זו הלכה כר' יהושע, וכך פסק הרי"ף שם (ה ע"א בדפי הרי"ף). במהדורה הראשונה פסק הרמב"ם רק שהלכה כר' יהושע כי על כך דנה המשנה. במהדורה האחרונה הוסיף את ההלכה לכתחילה, מאימתי ראוי לקרוא קריאת שמע. לדברי החוקרים, מקור התוספת בדברי הירושלמי שם (ג ע"ב), אולם נראה שאין לתלות את התוספת בירושלמי, משתי סיבות:

א. תוספת זו מצויה בבבלי (ברכות ט ע"ב) כפי שהיא כתובה בירושלמי.

ב. התוספת אינה שינוי מההלכה הראשונה אלא רק הבהרה של ההלכה למעשה.

3. כך גם ביחס לדין פרוזבול המוקדם והמאוחר (שביעית פ"י מ"ה).⁴⁰ בעניין זה הרמב"ם כתב בעצמו את הסיבה לתיקון,⁴¹ ותלה את הדברים בהליכה אחרי הגאונים. אין בתשובתו כל זכר לכך ששינה את דעתו בגלל הירושלמי.

4. דוגמה נוספת נוגעת לתוקף איסור עשיית מלאכה בחול המועד. בפירוש המשנה, מועד קטן פ"א מ"א כתב הרמב"ם שזהו איסור שבא בקבלה, ואילו בהלכות שביעת יום טוב פ"ז מ"א כתב שזהו איסור מדברי סופרים ולוקין עליו מכת מרדות בלבד. החוקרים⁴² רצו לטעון שבפירוש המשנה פסק שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מהתורה, בעקבות שיטות גאונים;⁴³ ובמשנה תורה שינה את דעתו בגלל הירושלמי. ודבריהם דחויים מכל צד:

36. ראה: אדלר בספר הזיכרון לרב קאפח (לעיל, הערה 6), עמ' 209.

37. שו"ת הרמב"ם סי' קכט (לעיל, הערה 14, כרך א, עמ' 239-240).

38. אדלר בספר הזיכרון לרב קאפח (לעיל, הערה 6), עמ' 214-215.

39. לפי דפוסי המשנה המצויים זו היא משנה ב.

40. עיין: אדלר (לעיל, הערה 6), עמ' 216-217.

41. שו"ת הרמב"ם סי' ריו (לעיל, הערה 14, כרך ב, עמ' 383).

42. אדלר (לעיל, הערה 6), עמ' 224.

43. הם לא ציינו לגאונים שסוברים כך, ורק הפנו למאירי במועד קטן. מעיון שם כלל לא ברור על איזה גאונים (שלפני זמן הרמב"ם) מדובר.

- א. אין שום שינוי או חזרה בין פירוש המשנה ומשנה תורה, כפי שכבר ביאר מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ.⁴⁴
- ב. לא ניתן לקבוע בוודאות מה שיטת הגאונים ויש גאונים שסוברים כי תוקף איסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן בלבד. ראה הלכות גדולות הלכות מועד.⁴⁵
- ג. גם בבבלי נאמר שתוקף האיסור הוא מדרבנן. ראה חגיגה יח ע"א: "הא לא מסרן הכתוב אלא לחכמים, לומר לך אי זה יום אסור ואי זה יום מותר...". הרי שניתן להבין גם בבבלי זה שאיסור מלאכה בחול המועד הוא מדרבנן, ואין סיבה לתלות זאת בירושלמי.

נמצאנו למדים שגם במקרים שבהם נראה לכאורה שהרמב"ם משנה את גישתו, ושיש מקום לתלות את השינוי באימוץ דעת הירושלמי, הדברים כלל אינם פשוטים. נראה שכמו בכל מקום, הרמב"ם בחן כל סוגיה ללא תלות בשם האומר או במקורו, ואין לתלות שינויים בין המהדורות בפירוש המשנה או בין פירוש המשנה למשנה תורה ביחס שונה שנקט הרמב"ם לירושלמי.

סיכום ומסקנות

הרמב"ם עשה שימוש תדיר בתלמוד הירושלמי בכל כתביו: מצעירותו במהלך כתיבת פירוש המשנה, דרך משנה תורה ועד תשובותיו בסוף ימיו. גם רבותיו של הרמב"ם (הגאונים, הרי"ף והר"י מיגאש) עשו שימוש בירושלמי, אך הקפידו במקום שיש מחלוקת בין התלמודים להעדיף את הבבלי. לא כך נהג הרמב"ם. הוא חידש בעניין זה אף מעבר לרבותיו, שיש מקרים שבהם יש להעדיף את הירושלמי במקום שיש בבבלי. בכל מקום בדק הרמב"ם את הנאמר בכל המקורות והכריע על פי כללי פסיקה, על פי מסורת אבות ועל פי נטיית דעתו.⁴⁶ כבר במהדורה הראשונה של פירוש המשנה פסק כירושלמי (אף כנגד הבבלי) במקומות שראה לנכון, ובמקומות שראה נחיצות לתקן את דבריו⁴⁷ תיקן מהירושלמי לבבלי וכן להפך. לא ניתן לקבוע כי הרמב"ם שינה את יחסו לירושלמי במהלך חייו, ולא ניתן לראות העדפה של פסיקה על פי הירושלמי במשנה תורה יותר מאשר בפירוש המשנה.

הראשונים והאחרונים זיהו את גדלותו של הרמב"ם ובקיאותו בירושלמי, וכך כתב הראב"ד (השגות להלכות קריאת שמע פ"ג ה"ו): "זה המחבר דרכו להיות סומך על ירושלמי"; וכן הגר"א (שו"ע או"ח סימן תקמו סעיף ה): "סמך על הירושלמי כדרכו

44. משנה תורה לרמב"ם עם פירוש יד פשוטה – ספר זמנים ב, מהד' הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ירושלים תשנ"ט, עמ' תג-תד.

45. מהד' הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב, עמ' 412, וראה גם ביאור הלכה או"ח תחילת סימן תקל.

46. ראה מאמרי, 'דרכים בפסיקת הלכה', המעיין מה ד, תשס"ה, עמ' 50-62.

47. הרמב"ם היה מעיין המתגבר, שהודה ברבים במקומות ששינה את דעתו, ראה מה שכתבתי בעניין זה במאמרי 'איסור תחומין ברמב"ם – שמרנות הלכתית כפי שבאה לידי ביטוי בדינמיות פנימית', סיני קלח, תשס"ו, עמ' מג-נה; ובמאמרי (לעיל, הערה 10).

יחס הרמב"ם לירושלמי כפי שמשקף מפירושו למשנה מסכת פאה

ברוב המקומות". יחס מיוחד זה החל כבר בצעירותו של הרמב"ם, עוד קודם לכתובת פירוש המשנה, ולא השתנה עד לימיו האחרונים.